

ЗАМІСТЬ ПЕРЕДМОВИ: АРХЕОЛОГІЯ ТА МОЛОДЬ. ЛЮБОВ БЕЗ ВЗАЄМНОСТІ

Україна - одна з найбагатших на археологічні пам'ятки країн Європи. Більша частина яскравої археології Східної Європи сконцентрована саме в Україні. Пояснюється це розташуванням України на шляху розселення людства та поширення різноманітних культурних новацій, які з прадавніх часів із культурних центрів Середземномор'я потрапляли через територію України у Східну Європу.

Однак багатство української археології дисонує з традиційною для всіх пострадянських країн невеликою кількістю археологів. В Україні усього близько 200 активно діючих археологів, що в десятки разів менше, ніж в розвинутих країнах Європи.

Природа не терпить порожнечі. Тому в Україні нестача «білих» академічних і університетських археологів активно компенсується зростанням чисельності «чорних», які розграбовують та розпродують археологічну спадщину країни.

До проблеми нестачі професіоналів додалося фактичне припинення державного фінансування археологічних розкопок та видання наукових праць. Усе це разом з появою верстви багатих людей, які скуповують старожитності, та бездіяльністю правоохоронних органів спричинило справжній розквіт грабіжницької «чорної» археології в Україні.

Обмежена кількість фахівців з первісної історії та археології стала однією з причин своєрідного «здиравання» суспільства у галузі первісності. Дикі фантазії та небилиці на кшталт «священної трипільської Аратти - колиски трьох братніх народів» народного академіка Ю. Шилова тиражують солідні видання, радіо, телебачення як сміливу альтернативу до точки зору академічних «консерваторів».

Нечисленність археологів на пострадянських просторах - стара академічна традиція радянських часів. Не принижуючи значення Академії наук УРСР для становлення української археології, яка отримувала хай невелике, але регулярне фінансування, що разом з жорсткою організацією науки дало змогу розвивати усі галузі археології і підняти її на високий професійний рі-

вень, слід назвати й низку недоліків, які успадкувала сучасна археологія України. Серед них і певне відставання від передових шкіл західної науки через жалюгідне фінансування, жорстке адміністрування та тривалу відірваність від західних колег, і замкнутість нечисленної касты українських археологів, які до того ж мають надто слабкий зв'язок з університетською молоддю.

Як відомо, академічна форма організації науки поширилася у перші роки радянської влади з метою забезпечення народного господарства, зокрема індустріалізації країни, інтелектуальним потенціалом. Першорядним завданням науки стає негайне досягнення практичних результатів досліджень. Наукові розробки набувають виразного господарського спрямування: зоологи концентруються на боротьбі зі шкідниками полів, ботаніки - з бур'янами.

Однак більша частка бюджету Академії наук СРСР та союзних республік спрямовувалася на розробки в галузі військової техніки, на наукове забезпечення військово-промислового комплексу. Значну частину величезного прихованого військового бюджету СРСР становили кошти на наукові програми ВПК, що освоювалися через спеціально створені величезні інститути (електрозварки, надтвердих матеріалів тощо), які до академічної науки мають досить віддалений статус. Тому нарікання сучасного наукового чиновництва на багаторазове скорочення фінансування НАН України звучать не дуже широко. А вже свідомо замовчується всім відомий факт, що це скорочення найбільше торкнулося надзвичайно дорогих суто військових програм, які в усьому цивілізованому світі здійснюються коштом окремого військового, а не академічного бюджету.

У цій атмосфері жорсткої направленості радянської академічної науки на обслуговування ВПК та народного господарства археологи також намагалися прагматизувати свою специфічну і дуже далеку від господарських та військових проблем діяльність. З'являється езопова формула для спілкування з радянським чиновництвом усіх рангів: «Інститут археології АН УРСР шляхом археологічних розкопок курганів та поселень

звільняє території для їх подальшого сільсько-господарського та промислового використання», за якої археологія начебто існує не для поглиблення знань людства про своє найдавніше минуле, а для звільнення колгоспних ланів від курганів.

Отже, археологія та деякі інші екзотичні дисципліни в Академії наук радянських часів відігравали роль своєрідного фігового листка, який прикривав відверту військову спрямованість більшості розробок радянської академічної науки. А фіговий листок, як відомо, не має бути великим. Звідси ставлення до археології як до другорядної наукової дисципліни, що не дає прямого економічного ефекту народному господарству, глибокі традиції фінансування археології за залишковим принципом та зумовлена цим традиційна нечисельність замкнутої касти археологів.

Як зазначалося, до спадщини радянських часів можна віднести і відірваність науки від студентської молоді, що, як не дивно, пов'язано саме з виникненням Академії наук. Її створення призвело до концентрації науковців у відокремлених від університетів академічних установах, а освіта студентів була перекладена на окрему верству викладачів. Перевантаженість лекціями не давала їм можливості сконцентруватися на науковій діяльності. Зрозуміло, що така ситуація гальмувала розвиток як науки, так і освіти. Молодь не мала можливості отримувати знання безпосередньо від його генераторів, а науковці втратили можливість залучати в науковий процес здібну молодь. Отже, відірваність від університетів академічної археології зумовила проблеми з комплектацією галузі здібною молоддю і врешті-решт призвела до катастрофічного старіння наукових кадрів.

Археологія сучасної України зберігає старі академічні традиції. Тому більше половини фахових археологів України традиційно концентруються в Інституті археології НАНУ в Києві. Це найбільша не тільки в Україні, а й у всій Європі археологічна інституція, де нині працює 120 наукових співробітників, переважна більшість яких – доктори та кандидати наук. З 1990 р. практично припинено фінансування державою експедиційної та видавничої діяльності Інституту. Кошти виділяються лише на заробітну плату співробітників. Однак великий науковий потенціал Інституту археології НАНУ, навіть за умови мінімального фінансування, дає змогу поки що зберігати високий рівень фахової археології в Україні.

Водночас немає впевненості, що українська археологія і надалі буде існувати переважно в її сучасній академічній формі. Адже таких великих

археологічних інститутів, як київський ІА НАНУ, в інших країнах немає. Та й сама Національна академія наук України не має аналогів у розвинутих країнах світу, де археологія існує переважно при університетах, музеях, археологічних інспекціях, у складі невеликих дослідних інститутів, чисельність науковців у яких рідко перевищує два десятки. Не варто сподіватися, що сучасна Україна з її соціально-економічними проблемами може стати законодавцем світових стандартів організації археологічної науки.

Найгіршим сценарієм розвитку подій в ситуації, що склалася, була б передчасна дезінтеграція Інституту археології НАНУ, який попри всі негаразди утримує високий рівень археології в країні. Його реструктуризація виправдана лише за умов попереднього створення життєздатних в умовах сучасних українських реалій археологічних структур європейського зразка, а це потребує значних додаткових коштів. Небезпечні експерименти з українською археологією за відсутності належного фінансування можуть взагалі відкинути її на задвірки сучасної європейської науки. Все ж археологів України, схоже, рано чи пізно чекає важке випробування, пов'язане з реструктуризацією науки в напрямку європейських зразків, у тому числі і в бік її наближення до університетів, а отже, до студентської молоді.

Успішною спробою залучення здібної молоді в археологію є відкриття 2000 р. у Києво-Могилянській академії донедавна єдиної в Україні магістерської програми «Археологія та давня історія України». Метою цієї освітньої програми є підготовка фахових археологів та істориків первісності відповідно до вимог сучасної науки. Протягом двох років студенти слухають 35 курсів лекцій з археології, які читають провідні археологи країни. Про ефективність цієї форми підготовки молодих археологів свідчить той факт, що більше половини магістрів-археологів випуску 2002-2005 рр. вже працюють над дисертаціями за спеціальністю «Археологія», в тому числі і як співробітники та аспіранти згаданого Інституту археології НАНУ.

Разом з тим труднощі із залученням здібної молоді в українську археологію лишаються. Романтика рідкісної професії програє в протистоянні жорстким реаліям прагматичного сьогодення. Сучасна епоха первинного накопичення капіталу з прикладами миттєвого фантастичного збагачення деяких співвітчизників, схоже, справила відповідне враження на молодь, яка хоче «всього, багато й одразу». Взаємна зацікавленість науки і молоді не полегшила доступ останньої ані в радянську, ані в сучасну археологію.

Все це різко дисонує з ситуацією у наших західних сусідів.

Автор цих рядків нещодавно повернувся з міжнародної конференції, де мав бесіду з польськими колегами про університетську підготовку археологів у Європі. З'ясувалося, тільки Варшавський університет щорічно набирає на спеціальність «Археологія» 130 першокурсників. Це у той час, коли один з провідних університетів України (КНУ ім. Тараса Шевченка) на історичний факультет з його десятком різноманітних кафедр приймає лише 150 студентів. Мое запитання про працевлаштування величезної кількості археологів, що випускають польські університети, викликало здивування. Виявляється, в розвинутих країнах Європи археологія вважається престижною спеціальністю. На археологів існує значний попит не тільки в державних установах, а й у приватних фірмах. «Вважається, що археологи мислять глибоко, широко і нестандартно», - зазначив польський професор.

Історія - це колективний досвід людства. Її вивчають не тільки для того, щоб знати, як люди жили в минулому, але й щоб уникнути помилок сьогодні та в майбутньому. Глибина історичної пам'яті пересічного європейця сягає Другої світової війни. Лише дехто щось знає про Наполеона та Жозефіну, а з романів Дюма - і про мушкетерів короля Людовика. Археологи - носії історичного досвіду людства з часів олюднення мавпи 3 млн років тому. Ця унікальна інформація, на думку європейців, робить їх мислення нестандартним, здатним розв'язати проблем} в нетрадиційний спосіб. Тому диплом археолога в Європі відкриває для молодій людині досить широкі перспективи.

Складні соціально-економічні проблеми сучасного постіндустріального суспільства у роз-

винутих країнах вирішуються не шляхом концентрації вузьких фахівців з конкретної тематики, а через принципово новий підхід до неї нестандартно мислячих людей, які «незашорені» вузькою спеціалізацією. Тому в розвинутих країнах Європи існує попит на гуманітаріїв широкого профілю та фахівців екзотичних професій, зокрема археологів.

На відміну від Європи, на пострадянських просторах законсервувалася архаїчна ментальність часів індустріалізації, перших п'ятирічок та будівництва Дніпрогесу. Проблеми традиційно розв'язують шляхом концентрації вузьких фахівців, сподіваючись, що їх кількість діалектично переросте в нову якість. Однак, на відміну від «мозкового штурм}» з нетрадиційними підходами до проблеми, такий технократичний підхід давно неефективний в сучасному динамічному світі.

За останнє десятиріччя Україна нашампувала сотні тисяч правників. Хіба це допомогло нам стати правовою державою? Питання риторичне.

Кажуть, юристи - це еліта нашого часу. Історія свідчить, що еліти всіх часів нечисленні, а їх представники мислять нетрадиційно, наприклад так, як археологи в Україні, яких усього 200 на 47 мільйонів і всі унікальні фахівці у своїй археологічній тематиці. До того ж «мислять глибоко, широко і нестандартно», як вважають польські професори і вся цивілізована Європа. Окрім України. Тому поляки в Європі, а ми в ЄПі. І там залишимося, доки не станемо мислити категоріями постіндустріального суспільства, а не сталінських п'ятирічок, і поки будемо уявляти собі археолога, як дивака з лопатою, що звільняє колгоспні лани від курганів, видає дозволи на будівництво дач і автобанів та забезпечує олігархів кумедними дрібничками та сувенірами.

*Леонід Залізник,
д-р іст. наук, професор,
керівник МП «Археологія
та давня історія» НаУКМА*